

JINDŘICHA CHALUPECKÉHO WEINEROVSKÁ MONOGRAFIE

Úvodní poznámky o povaze a přijatých předpokladech dané práce patří dnes ke klasickému repertoáru autorů odborných textů. Abych nenarušila všeobecný standard, začnu také tak. Chalupeckého monografie mne zajímá především jako svědectví určitého typu četby v rámci dané literární kultury. Není mým úkolem podrobný rozbor ani zhodnocení autorem formulovaných tezí a jím vyjadřovaných názorů. Nemám také v úmyslu analyzovat Chalupeckého metodologii. Všechno to, co kritik říká nebo co neříká, mne zajímá jen potud, pokud je to důsledkem použitého způsobu čtení. Neusiluji o vyčerpávající rozbor této otázky. Omezím se na pár postřehů, které poukazují na určité prvky stavu literárního povědomí období, kterým se zabýváme. Podle Głowińskiego „przekazy meta-literackie o charakterze dyskursywnym pozwalają odtworzyć sposoby odbioru, właściwe danej epoce, stają się przeto interesujące nie jako zespół sądów prawdziwych lub fałszywych, ale jako świadectwo tego, jak w danej epoce czytano, mimo, że sam proces lektury nie został w nich stematyzowany“¹.

Pro způsob, jakým čte Weinerja Chalupecký, lze použít pojmu personalistická kritika. „Wywodzi się ona z założenia“ – jak píše Piotr Śliwiński – „że autor to osoba, a nie figura, instancja, uprzedmiotowione ja!, czy wręcz – intruz w tekście, że zatem twórca i dzieło wzajemnie się obchodzą a więc, że interesując się dziełem, winnismy interesować się autorem: jego zyciorysem, fizyczna i duchowa kondycja... itd.“². Odtud v textu Chalupeckého četné odkazy na Weinerovu biografii, jeho duševní stavy, zážitky, obsese.

1 M. Głowiński: *Style odbioru*, Kraków 1997, s. 120.

2 Piotr Śliwiński: *Tadeusa Różewicza obrona konieczna*, *Teksty drugie* 1992, č. 3, s. 129.

Mne však bude více zajímat pohled na Chalupckého monografii v kategoriích recepcie. Máme-li zůstat věrní ověřené tradici, musíme v tomto případě hovořit o expresivním čtení, nebo přesněji o expresivním stylu recepcie. V rámci tohoto stylu, jak píše Głowiński „autor jest kimś innym niż tylko owym dalekim sprawcą od którego odłączyć można wypowiedź i uznać, że zdobyła byt autonomiczny. Traktowany jest jako *sui generis* składnik tekstu, skoro cała lektura ma doprowadzić do ujawnienia jego właściwości, a wszystko, co w dziele zawarte, interpretowane jest jako syndrom, a niekiedy nawet – bezpośredni przekaz jego osobowości.“³

V práci Chalupckého vystupuje autor (Weiner) veľmi často do popredí. Neznamená to ovšem prevahu biografických prvků. Weinerův životopis stojí na počátku a zaujímá v něm poměrně skrovné místo. Mnohem rozsáhlejší biografické pásmo přináší nejnovější verze Chalupckého eseje, ve které badatel přibližuje pařížské období Weinerovy tvorby a jeho kontakty se simplisty.⁴ Ve 40. letech, kdy vznikala zde probíraná práce Chalupckého, byly Weinerovy kontakty se skupinou *Le Grand Jeu* prakticky neznámé. Simplistům byl sice věnován ještě v meziválečném období jeden roční *REDu*, ale o Weinerovi tam nebylo ani zmínky.⁵ Příčinou mohla být skutečnost, že Weiner už tehdy členem skupiny nebyl. Ale vraťme se k přerušené myšlence, k hlavnímu předmětu uvažování. Když mluvím o zviditelněné poloze autora (uvidocznionej pozycji autora), mám na mysli skutečnost, že jednotlivé prvky děl jsou nejčastěji interpretovány jako vědomý nebo nevědomý projev jeho intimního světa. Biografie je v určitém smyslu stále přítomnou oblastí, k níž se ukazuje (sferą odniesień). Tato otázka má rovněž velmi zřetelný rozměr. Expresivní četba předpokládá uvažování o literárním díle jako o odrazu široce chápané individuality autora, tedy nejenom individuality tvůrčí, ale individuality vůbec. Prvky psychologické charakteristiky Weinerja, které se vyskytují v textu, se stávají premisou, která umožňuje rozbor autorovy tvorby. Ku příkladu existence (v celé Weinerově tvorbě) motivu smrti, který Chalu-

3 M: Głowiński: *Style odbioru*, s. 120. Głowiński rozlišuje sedm stylů recepcie: styl mýtický, alegorický, symbolický, instrumentální, mimetický, expresivní a estetizující. „Style owe – jak píše – nie muszą być równoległe do stylów twórczości, obowiązujących w epokach, w których dane dzieło się odbiera. (...) w swym realnym historycznym istnieniu style te na ogół nie występują w postaci czystej, należy je pojmoać nie jako bezwzględny i rygorystycznie przestrzegany zespół reguł, ale jako wiązki tendencji kierujących procesami lektury” (s. 132).

4 J. Chalupcký: Richard Weiner, in *Expresionisté*, Praha 1992.

5 Upozornila na to např. M. Langrová ve studii *Dva osudy* (Weinerovské monografie Jindřicha Chalupckého), *Česká literatura* 1993, č. 3.

pecký analyzuje v celé řadě příkladů, je podle jeho mínění důsledkem Weinerových psychických dispozic, jeho zápasu s osudem a sebou samým. Stejně tak opakující se motiv hledání absolutna, jehož přítomnost je vysvětlována také ze stanoviska spisovatelovy individuality: „Chceme-li najít první prameny Weinerovy koncepce absolutna a jeho víry, že k němu může dospět jen tehdy, vydrží-li do konce svůj osud, musíme se obrátit ke zkušenosti, kterou můžeme nazvat základní zkušeností jeho života: jeho zkušeností samoty. Neboť Weiner, celým založením své povahy i celým způsobem, jak se mu utvářel život, byl vždy sám...“⁶

Expresivní četba (lektura ekspresyjna) nebo expresivní postoj (postawa ekspresywistyczna⁷) se tedy soustřeďuje nejčastěji na příčiny osobní, individuální, neopakovatelné. Je tomu tak i tehdy, když si je vědoma konvencí a ustálených výrazů (*loci communes*⁸). Nikdo nemůže Chalupeckému vytknout nedostatek orientace v tehdejších proudech a tendencích evropského umění. Jak známo, prokázal ji nejednou ve svých početných studiích. Avšak ve svém čtení Weinerja se brání přiznat, že to, co se mu jeví jako osobní, individuální, neopakovatelné, je často rysem dobovým. Souvisí s tím dva problémy. Za prvé vymezení Weinerja vůči surrealismu a existencialismu, za druhé otázka spojení Weinerja s expresionismem. Záměrně rozdělují tyto dvě věci, poněvadž vyžadují rozdílný přístup.

Otázky Weinerova vztahu k surrealismu a k existenciální filozofii se dotýká Chalupecký několikrát, ale jen mimochodem, a pokaždé zdůrazňuje spíš odlišnost než blízkost. Trochu více místa věnuje tomuto problému v závěrečných pasážích své práce, i když tak trochu na okraji jiných problémů, spíš v podobě protestu vůči jiným čtením (jiným způsobům interpretace): „Weinerovo dílo bylo u nás často vykládáno jako jakýsi druh nadrealismu. Byl to naprostý omyl!“ A dál: „Stejně je tomu s Weinerovým existencialismem. Obdoba mezi Kierkegaardovou a Weinerovou kritikou dialekticky konstruovaného absolutna je vskutku dalekosáhlá: přesto myšlenkové konstrukce dnešních filozofů existencialistických jsou dílu Weinerově podstatně vzdáleny. Jim jde čím dál tím více o abstraktní problém filozofický: ale Weinerovi paradoxní soubytí relativna a absolutna byla něčím, co prožíval ve svém nejkonkrétnějším a nejosobnějším životě.“⁹

6 J. Chalupecký: *Richard Weimer*, Praha 1947, s. 41.

7 Termín M. Głowińskiego, viz *Ekspresja i empatia*, Kraków 1997.

8 Touto otázkou se zabývá M. Głowiński v obou již citovaných pracích.

9 J. Chalupecký: *Richard Weimer*, Praha 1947, s. 89.

Jak už jsem se zmínila, není mým úkolem polemizovat s tím či oním názorem Chalupeckého. Ostatně on sám do značné míry svůj pohled v pozdějších studiích podrobil kritické revizi. Momentálně je pro mne důležité, že Chalupecký se dívá na Weinerovo dílo z hlediska toho, jak se v něm aktualizují různé stránky autorovy osobnosti, a v zásadě nechává stranou otázku zakotvení Weinerových děl v českém či evropském kontextu. Pokud postuluje způsob jako čtení, je to čtení v kategoriích „originality“. „Chceme-li totiž Weinerovo dílo pochopit, musíme je pochopit v jeho originalitě (...) v tom totiž, že je v podstatě něčím docela neliterárním“. Chalupeckého přístup k Weinerově tvorbě dává vystoupit opozici „svůj i cizí“. Badatel hájí specifickou, osobitou, originalitu Weinerova díla, a tím zdůrazňuje jeho „domáckost“, odpoutává ho v určitém smyslu od kořenů evropských pramenů kultury, odmítá evropskost jakožto „cizotu“. Tyto názory, jak už jsem podotkla, Chalupecký ve velké míře reviduje v novější verzi textu. Když umísťuje Weinerja do centra světových literárních událostí a analyzuje jeho vztah k surrealismu a simplistům.¹⁰

Trochu jinak se pak jeví otázka spojení Weinerja s expresionismem. Problém Weinerova vztahu k surrealismu a existencialismu byl alespoň nastolen, i když ve skromném měřítku, ale otázka spojení s expresionismem se nevyskytuje vůbec. Nevyskytuje se rovněž problematika expresionismu. Slovo expresionismus se prostě v textu neobjevuje. Můžeme připustit, že na tom není nic pozoruhodného. Jak bylo řečeno, expresivní styl četby dává přednost individuální kauzalitě (jednostkovej przyczynowości) před vlastnostmi doby. Absence kontextu by tedy neměla překvapovat. Jenomže v přístupu k surrealismu a existencialismu najdeme u Chalupeckého aspoň stopy toho, že si uvědomuje existenci těchto souvislostí, kdežto v přístupu k expresionalismu můžeme předpokládat projev absence vědomí těchto vazeb. Samozřejmě v obou případech se tímto způsobem projevuje stav kritického povědomí tehdejší doby. Je to o to zajímavější, že v Chalupeckého interpretacích vazba Weinerja s expresionismem byla odhalena velmi zřetelně. Jiná věc je, že zůstala nepojmenována. Podívejme se na to trochu podrobněji. Ve svém přístupu k Weinerovu dílu Chalupecký střídá pořádek chronologický a problémový a v důsledku toho se vracejí tři okruhy otázek: je to v celé Weinerově tvorbě přítomný motiv dvojnictví, motiv hledání absolutna a

10 J. Chalupecký: Richard Weiner, in: *Expresionisté*, Praha 1992.

zjednodušeně řečeno motiv snu. Už to by stačilo k nastolení teze, že celá Weinerova tvorba ve větší nebo menší míře navazuje na expresionismus. Uvedme ještě další příklady. Když Chalupecký rozebírá rané básně ze svazku *Usměvavé odříkání* (1914) a povídky ze sbírky *Netečný divák* (1917, vznikaly v letech 1911–1914) a poukazuje na jejich programový nebo spíš programovaný optimismus, shledává v nich příznak tehdejšího duševního stavu Weinerova, odraz jeho osoby. Pohled z jiné perspektivy nás nenechává na pochybách, že tu jde o typické příznaky raného expresionismu v jeho verzi komunio-nistické. Nejzřetelnějším příkladem by zde byla povídka *Jdu s oslíkem do údolí*, o níž lze říci, že je přímo manifestem komunio-nismu, který postuloval návrat k evangelické přimosti a nový ideál člověka, který se opírá o takový systém hodnot jako Lásky, Svoboda, Bratrství, Spravedlnost, Přátelství,¹¹ že rozvíjí klasickou formuli komunio-nistů, jak ji známe ze slavné básně Franze Werfla *An den Leser* (1910): „Mein einziger Wunsch ist, dir, o Mensch, verwandt zu sein.“

Další věci, která stojí za zmínku, jsou Weinerovy prózy navazující na téma války nebo inspirované válečnými událostmi. Chalupecký v nich opět vidí především odraz jedinečné situace autora. „Náraz válečné zkušenosti zničil pracně a toužebně vybudovanou iluzi o štěstí, a knihy příští, *Litice*, *Rozcestí* a *Škleb*, vedou už jen hloub a hloub do ‚podivínské pochybovačnosti‘ – a hůř do smutku, neštěstí, beznaděje a smrti.“¹² Ale válka, zachycená určitým způsobem, se přece stává velkým tématem expresionistické literatury. Uvádí v pochybnost program raného expresionismu a způsobuje, že jeho hrdinou se stává lidská bytost válkou odlidštěná, ohrožená ve své biologické existenci, umístěná v extrémních situacích, které ukazují rozklad totožnosti, odcizení světu, devastaci psychiky často na pokrajích šílenství. Hrdinové Weinerových válečných povídek vyrůstají z tohoto všeobecného intelektuálního ovzduší doby, ztotožňují se s typickým, modelovým expresionistickým hrdinou. Příkladem zde mohou být jak hrdinové povídek *Dvojníci* a *Kostajník*, které Chalupecký rozebírá, tak i hrdina povídky *Ztřeštěné ticho*, který se v důsledku válečných zážitků ocitá na hranici šílenství.

Lze ještě upozornit na skutečnost, že samotná Weinerova biografie, ve které Chalupecký shledává neopakovatelný, jedinečný, individuální

11 Viz T. Wróblewska: Ekspresjonizm memiecki: komunio-nizm i aktywizm, *Dialog* 1966, č. 12.

12 J. Chalupecký: *Richard Weimer*, Praha 1947, s. 15.

lidský osud, je téměř totožná s modelovou biografií německého expresionisty, jak ji zkonstruoval polský badatel Erazm Kuźma při zkoumání kategorie biografie.¹³ Typický (modelový) expresionista se narodil kolem roku 1889 (Weiner byl o něco starší) v měšťáckém prostředí, proti kterému byl namířen jeho první vzdor. Pocházel z pomezí různých ras, kultur a národností, což ho podle Kuźmova mínění „z góry skazyvalo na niestabilność i ciagle poszukiwanie swojego miejsca“¹⁴. Měl problémy s uspořádáním vztahů k ženám. Studoval a bydlel ve velkém městě. Fascinovalo ho a děsilo, ale zároveň přitahovalo a poutalo. Začal psát před první světovou válkou. Byl zároveň spisovatelem a novinářem. Jeho názory se vyznačovaly maximalismem. Byl členem literární skupiny a realizoval tímto způsobem vlastní potřebu společenství. Zúčastnil se první světové války atd. atd. Jak je vidět, biografie Richarda Weinerja je totožná s uvedenými znaky modelové biografie ve všech bodech. Pokud vím, Weiner svou příslušnost k expresionismu nikdy nedeklaroval. Je to dnešní pohled, který spolu s tím, jak postupuje zkoumání tohoto fenoménu plného vnitřních antinomií, podléhá neustále proměně. Prostor expresionismu se pořád rozvíříje a rejstřík spisovatelů v něm zakotvených se neustále obohacuje o nová jména.¹⁵ Radikální proměně podléhá rovněž pohled Chalupického, který ve své studii z roku 1975, vydané v samizdatu, přichází s hypotézou, že Praha mohla být epicentrem vznikajícího expresionismu, a ve Weinerovi spatřuje jeho hlavního představitele.¹⁶ Aní zde neanalyzuje podrobnější vztah Weinerja k expresionismu, ale zůstává na úrovni určitých zevšeobecnění. Uvedenému názoru Jindřicha Chalupického předcházeli zájem jiných autorů jak o samotného Weinerja (na půdě české), tak o fenomén expresionismu (na půdě světové). Zdá se, že širší zájem o expresionismus se projevil koncem 50. let a zřetelně zesílil po uveřejnění první monografie tohoto směru.¹⁷ – Absence jakýchkoli zmínek o expresionismu ve starší monografii Chalupického by v tom případě neznamenalala výsledek vědomého vyhýbání se

13 E. Kuźma: *Kategoria biografii w badaniach grupy literackiej i nurtu literackiego* (Na przykładzie ekspresjonizmu), in: *Biografia – geografia – kultura literacka*, Wrocław 1975.

14 Tamtéž.

15 Viz E. Balcerzan: *Kręgi wtajemniczenia*, Kraków 1982.

16 J. Chalupický: *Richard Weiner a český expresionismus*, Praha 1975. Chalupický zde připomíná, že první zmínka o expresionismu Weinerovy generace se objevila v přednášce F. Kautmana na konferenci v Liblicích v roce 1963, která byla věnována dílu Franze Kafky.

17 W. Sockel: *The Writer in Extremis*, Stanford University Press 1959 (německá verze *Der literarische Expressionismus...*, Monachium 1961).

zvěšeobecnění ve prospěch četby v kategoriích individuální kauzality, ale svědectví určitého kritického povědomí tehdejší doby.

Několik prezentovaných postřehů samozřejmě nevyčerpává všechny otázky spojené s expresivním typem čtení. Omezila jsem se jenom na ty, které nejzřetelněji prozrazují určité všeobecné vlastnosti literární kultury tehdejší doby a zároveň vrhají dodatečné světlo na Weinerovu tvorbu, která je centrem Chaluppeckého pozornosti.